

بررسی تطبیقی نظریه‌ی بطلان قراردادها در حقوق ایران و فرانسه:

مهدی اسماعیلی

قراردادی که میان مدیران شرکتهای سهامی و یا سهامداران منعقد می‌گردد و اختیارات مدیران را محدود می‌سازد تنها در میان خودشان مورد قبول است ولی آنها براساس قانون حق استناد به این قرارداد را در برابر ثالث نخواهند داشت. همین‌طور در حقوق مدنی هم می‌توان برخی موارد مشابه را مشاهده کرد. مثلاً در ماده ۱۳۰۵ ق. مدنی در خصوص اسناد عادی اینگونه مقرر داشته است:

«... در اسناد عادی تاریخ فقط درباره‌ی اشخاصی که شرکت در تنظیم آنها داشته و ورثه‌ی آنان و کسی که به نفع او وصیت شده معتبر است.»

۲- فسخ از آغاز عقد:

این اصطلاح را میتوان به گونه‌ای خاص حقوق فرانسه دانست. فسخ از آغاز عقد نیز مستلزم وجود و تشکیل یک عقد و قرار داد منطبق با شرایط اساسی مندرج در ماده‌ی ۱۱۰۸ ق. مدنی فرانسه است که به پاره‌ای از علل چون عدم اجرای تعهد از سوی یک طرف طرف دیر این حق را پیدا می‌کند که فسخ عقد را از دادگاه بخواهد. ملحوظ است این مورد تنها در عقود متقابل و تعهدی قابل تصور است (۱۰) و از این جهت است که نمی‌توان آن را به ابطال (۱۱) ترجمه نمود. هر چند فسخ و عبارت فسخ از آغاز ممکن است با اثر فسخ در حقوق ایران مشتبه گردد و تصور گردد در این مورد هم اثر فسخ از آغاز قهقرا بی‌نواهد بود. در حالیکه در صورت قبول این مساله در دادگاه عقد از روز آغازین بی‌اثر و ارزش خواهد شد. (۱۲)

تذکر این مطلب در مورد ابطال حایز اهمیت است که ابطال شامل تعهدات یک جانبه و دو جانبه می‌گردد و از مصادیق این مورد

یک عقد یا قرار داد معتبر است که ۹ آثارش بصورت کامل در میان طرفین عقد ایجاد می‌شود اما به علت برخی وامل و موانع نمی‌تواند در مقابل اشخاص ثالث مورد استناد قرار گیرد. (۴)

بدیهی است که عدم استناد به این معنی است که دو طرف عقد یا قرار داد نمی‌توانند در صورت لزوم و نیاز به قرار داد یا عقد منعقد شده میان خود در مقابل اشخاص ثالث استناد نمایند، چراکه در حالت عادی هر چند اثر عقد متوجه کسانی است که در تراضی شرکت داشته اند (۵) و بیگانه از اثر عقد منتفع یا متضرر نمی‌شود. ولی عقد موجود میان طرفین در مقابل تمامی اشخاص بیگانه و ثالث از عقد قابل استناد است.

پس در حقوق ایران فرانسه این اصطلاح شامل موردی است که عقد یا قرارداد با تمامی شرایط اساسی اعتبار در قانون (۷) بوجود آید اما به برخی علل (مثل فقدان اعلام رسمی و انتشار و...) نمی‌تواند در برابر اشخاص ثالثی که بصورت ترمال قابل استناد بوده، مورد استناد واقع گردد. در حقوق کشور ما می‌توان اینگونه ابراز داشت که این اصطلاح با ادبیات حقوقی ما چندین بیگانه نیست. به عنوان مثال در خلال مواد قانون تجارت میتوان به موادی برخورد کرد که این نظریه و اصطلاح حقوقی را منعکس می‌کند: دز قانون شرکتهای سهامی در ماده ۱۸ می‌خوانیم:

[محدود کردن اختیارات مدیران در اساسنامه یا به موجب تصمیمات مجامع عمومی فقط از لحاظ روابط میان مدیران و صاحبان سهام معتبر بوده و در مقابل اشخاص ثالث باطل و کان لم یکن است.]

عبارت صریح این ماده بیانگر معنی مورد نظر در حقوق فرانسه است، زیرا که

از مباحث دقیق حقوقی چه در حقوق موضوعه‌ی ایران و چه در حقوق فرانسه تشخیص صحیح عقد باطل و فاسد از اصطلاحات مشابهی چون بطلان نسبی (۱) غیر نافذ (۲) بطلان مطلق (۳) و عدم قابلیت استناد در مقابل اشخاص ثالث و فسخ از آغاز عقد است. اهمیت این بحث در اثرهای حقوقی متفاوتی است که بر عقد باطل یا غیر نافذ و... در حقوق فرانسه و ایران مترتب است. برای تبیین جایگاه نظریه‌ی بطلان در حقوق ایران که تا حدود زیادی برگرفته از نظریه مشهور فقهای امامیه است باید به فقه هم توجه خاص داشت که این مساله در مورد عدم نفوذ که متفاوت از حقوق فرانسه و اروپاست بیشتر نمایان است. که بر همین اساس در بحث عدم نفوذ به مسائل فقهی هم اشاره خواهیم داشت. هر چند در این مجال و نوشتار بیشتر به دنبال مباحث حقوقی نظریه بطلان را این دو کشور هستیم و مباحث فقهی بسیار مختصر در صورت لزوم اشاره می‌گردد.

لازم به توضیح است که برای این که بحث بصورت تطبیقی در میان حقوق ایران و فرانسه مطرح گردد مسائلی که در حقوق فرانسه مطرح است را قبلاً بیان کرده و در صورت وجود مصادیق یا مصادیق در حقوق مثبتی کشورمان به تبیین جایگاه آن نیز در کنار حقوق کشور فرانسه خواهیم پرداخت. به هر تقدیر اینک نخست به بررسی اصطلاحات مشابه بطلان در حقوق فرانسه و در صورت مصادیق داشتن در حقوق ایران می‌پردازیم:

اصطلاحات مشابه:

۱- عدم قابلیت استناد: این مستلزم وجود

۱۴

گواهی

پژوهشی

میتون به معامله معارضی که مالک پس از اسقاط حق انتقال ضمن قول نامه انجام داده است اشاره کرد که برخی اساتید هم در این خصوص قائل به ابطال و حق ابطال برای فردی که حق اسقاط به نفع او برقرار شده است شده اند. (۱۳) در مورد ابطال هم در صورت قبول در دادگاه اثر عقد از روز آغازین از بین می رود که این از تشابهات این اصطلاح با فسخ از آغاز است.

نظریه بطلان در حقوق فرانسه و ایران:

در حقوق فرانسه یکی از تقسیم بندی های سنتی و معروف تقسیم بطلان به بطلان نسبی و بطلان مطلق در مورد عقود و قرار دادهاست. نظریه ی قدیمی عقد باطل و فاسد را این گونه تعریف می کردند که عقد باطل عقدی است که فاقد یکی از شرایط اساسی اعتبار که در ماده ی ۱۱۰۸ احصا شده است باشد. (۱۴) اما امروزه تا حدودی این نظریه قدیمی تعدیل شده است و عقد باطل ذرا عقدی می دانند که به شرایط قانونی و منافع عمومی یا خصوصی تجاوز نماید و بر این اساس عقد را به دو قسم باطل مطلق و باطل نسبی تقسیم می کنند. البته ملاک این قسیم بندی امروزه متفاوت از نظریه سابق حقوق دانان این کشور است. مبنایی که سابق برای این تفکیک ارایه می دادند این بوده که اگر یکی از شرایط اساسی اعتبار عقد بکلی مفقود گردد عقد باطل و این بطلان مطلق خواهد بود. در حالی که وصف غیر مشروع در موضوع مسلما بطلان مطلق را در پی خواهد داشت. (۱۵) این در حالی است که اگر شرایط اساس صحت عقد مختل گردد نه مفقود این بطلان را نسبی می شمدند. مثل اکراه که نقص در تراضی یکی از طرفین عقد است که بطلان نسبی را به همراه خواهد داشت. ولی با ایراداتی که از سوی حقوق دانان فرانسوی به این ملاک و معیار تمیز وارد شد امروزه حقوق دانان فرانسوی به این سمت رفته اند که اگر بطلان برای هدف مالکیت و سود خصوصی باشد این بطلان نسبی خواهد بود و ار برای نفع عمومی یا نظم عمومی باشد بطلان مطلق را در پی خواهد داشت. (۱۶)

حال با این توضیحات به تبیین بطلان مطلق و نسبی می پردازیم:

لف: بطلان مطلق:

بطلان مطلق یا واقعی بطلانی است که عقد را به صورت کامل فاقد اثر حقوقی می نماید

و تراضی ذی نفع هم نمی تواند آنرا موثر سازد و به آن اعتبار حقوقی ببخشد. (۱۷) چرا که همان گونه که اشاره شد این بطلان اثرش متوجه نظم عمومی و منافع عمومی جامعه است و لذا تراضی طرفین بر خلاف نظم عمومی یا منافع و مصالح جامعه اثر و اعتباری نخواهد داشت. از همین جا است که امروز برخی از حقوق دانان فرانسوی قائل به تقسیم بندی و جدا سازی عقد باطل (۱۸) از عقد غیر موجود (۱۹) نیستند. و به عللی چون بی فایده گی این تفکیک و اشاره به این مطلب در آرا برخی محاکم و نامشخص بودن (۲۰) این تمیز و تفکیک از این تقسیم بندی چشم پوشی کرده اند. و عقد باطل را در واقع عقدی غیر موجود و هیچ می دانند که نمی تواند اصلا ایجاد گردد و دارای اثر حقوقی گردد.

در حقوق ایران هم عقد باطل عقدی است که یکی از شرایط اساسی اعتبار را فاقد باشد. (۲۱) در اینجا هم می توان به حسب تفاوت بطلان ناشی از نبود تراضی یا منع قانونی و شرعی عقد باطل را از عقد غیر موجود تمیز داد. اما این تقسیم بندی همان طوری که در حقوق غرب نیز فایده ی عملی ندارد در این جا و حقوق ما هم خالی از فایده ی مهم عملی است و لذا از آن باید چشم پوشی کرد. بدیهی است که در حقوق ما هم رفع نقص از رکن اساسی عقد باطل نمی تواند آنرا موثر سازد بلکه باید طرفین عقد جدیدی با تمامیت شرایط اساسی (۲۲) اعتبار دوباره منعقد سازند چرا که عقد باطل اساسا در عالم اعتبار حقوقی ایجاد نخواهد شد که بتوان با رفع نقص از آن آنرا موثر و دارای ارزش حقوقی ساخت.

ب- بطلان نسبی: (۲۳)

در کنار بطلان مطلق در حقوق فرانسه بطلان دیگری وجود دارد که بطلان نسبی یا قابلیت ابطال عقد یا قرار داد است. بطلان نسبی در مورد عقد یا قرار دادی است که قابل اصلاح است و شخص ذی نفع می تواند آن را اصلاح و تنفیذ کند. (۲۴) چرا که بطلان نسبی مانند موجود متزلزلی است که شخص ذی نفع می تواند با تنفیذ یا رد آن وضعیت عقد را روشن سازد که این وضعیت یا صحت و اصلاح آن یا از بین بردن کامل عقد یا قرار داد باطل نسبی است. مورد کاربرد این بطلان در جایی است که عیب رضا وجود داشته باشد مثلا در خصوص اکراه چون رضای موجود در عقد اکراهی مختل

و ناقص است این عقد باطل است اما در حقوق فرانسه این بطلان نسبی است یعنی در صورت درگذشتن فرد از این حق برای ابطال و دفاع از منافع شخصی خود دیگر دلیلی برای بطلان آن باقی نخواهد ماند. مثلا در مورد معامله به قصد فرار از دین ذی نفع این معامله می تواند ابطال این معامله را از دادگاه بخواهد که در این جا بطلان این گونه عقود و قرار دادها نسبی است. در حقوق ایران به تبعیت از فقه امامیه که قصد و رضا را بر خلاص حقوق فرانسه از هم جدا می کنند عقدی را که در رضای آن عیب وجود داشته باشد مثل معامله ی مکره غیر نافذ می دانند و با ضمیمه شدن رضای متاخر مکره عقد از حالت تزلزل خارج می گردد و به موجود موثر حقوقی تبدیل می گردد. هر چند عدم نفوذ در حقوق کشورمان از جهاتی شبیه بطلان نسبی در حقوق فرانسه است اما باید دانست که تفاوت عقد غیر نافذ و بطلان نسبی در این است که در بطلان نسبی عقد به صورت کامل به حیات خود ادامه می دهد مگر این که ذی نفع ابطال آن را خواستار باشد این در حالی است که عقد غیر نافذ معلق و پا در هواست و تا ذی نفع عقد مزبور را اجازه یارد ننماید (۲۵) و به عبارت بهتر تا زمانی که رضای متاخر به عقد ضمیمه نگردد نمی تواند عقد و قرار دادی درست و دارای اثر حقوقی باشد.

در خصوص عقد غیر نافذ در فقه بخصوص در معاملات فضولی مباحث مفصل و دقیقی مطرح گردیده است، (۲۶) بعنوان مثال رضای متاخری که ضمیمه ی عقد می گردد عقد یا قرار داد غیر نافذ را از چه زمانی دارای اعتبار می سازد؟ که در این خصوص سه نظریه مطرح است: ۱: کشف حقیقی. (۲۷) ۲: نظریه ی نقل. (۲۸) ۳: نظریه ی کشف حکمی. البته به دلیل این که این مباحث مفصل از عهده ی این نوشتار خارج است تنها به این نکته اشاره می کنیم که به نظر می رسد کشف حکمی برای این قبیل معاملات کارسازتر باشد. به این معنا که اجازه به تنهایی نه کاشف است و نه ناقل ولی چون مربوط به عقد سابق است باید آنرا در حکم کشف دانست و تا آنجا که میسر است آثار کشف را بر آن بار کرد. (۲۹)

نکته پایانی در خصوص بطلان نسبی این مورد است که بطلان نسبی در حقوق ما چندان بیگانه نیست کما این که در خلال برخی مواد قانون تجارت که ترجمه از فرانسه است این مفهوم راه یافته است.

بعنوان نمونه در ماده ی ۱۰۰ قانون تجارت آمده است:

[هر شرکت با مسئولیت محدود که برخلاف مواد ۹۶ و ۹۷ تشکیل شده باشد باطل و از درجه یا اعتبار ساقط است لیکن شرکا در مقابل اشخاص ثالث حق استناد به این بطلان ندارند.]

بطلان در این ماده همانگونه که اساتید حقوق تجارت هم تصریح دارند (۳۰) بطلان نسبی است و شرکا حق استناد به این بطلان را ندارند چرا که این مواد ترجمه ی حقوق تجارت فرانسه است و لذا این بطلان نیز از حقوق فرانسه در برخی مواد قانون تجارت انعکاس یافته است ..

پانوشتها:

- 1-La nulite relative
- 2-Inefficacite
- 3-La nulite absoluue
- 4-Julliot de la Morandiers, Droit civil,paris.4 edition. 1966.n 393a404

۵- دکتر ناصر کاتوزیان. قواعد عمومی قراردادها. شرکت سهامی انتشار. چاپ پنجم. بهمن ۱۳۸۰. ج دوم. صص ۲۹۹-۳۸۷

۶- مگر در مورد ماده ی ۱۱۲۱ قانون مدنی فرانسه و ماده ی ۱۹۶ قانون مدنی ایران

۷- بنگرید: ماده ی ۱۱۰۸ قانون مدنی فرانسه در خصوص چهار شرط اساسی اعتبار قراردادها

8-Jolliot de la Morandier, prec

۹- موادی چون: ۱۰۰ و ۸۲ نیز این مطلب رامی رسانند.

10-Vocabulaire juridique,assoaition Henri Capitant, presses universitaire de France,1987,p,701

۱۱- در خصوص دعوی ابطال در حقوق فرانسه بنگرید: گزیدع ی متون حقوق فرانسه. ترجمه ی علیرضا میرزائی. چاپ انتشارات بهنامی. ۱۳۸۱. ص ۸۰

۱۲- دکتر کاتوزیان. همان. ج ۲. ص ۳۸۷
۱۳. درسهایی از عقود معین. انتشارات گنج دانش. چاپ پنجم. ۱۳۸۲. ج اول. ص ۳۰
14-Jolliot de la Morandiers,prec

۱۵- ماده ی ۱۱۳۱ قانون مدنی فرانسه
16-Marty et Raynaud, droit civil,t II,vol I,n 196a 214

۱۷- دکتر جعفری لنگرودی. ترمینولوژی حقوق. شماره ی ۸۷۲

18-Le contrat nul

19-D,inexistence

20-Julliot de la Morandiers ,prec

۲۱- دکتر سید حسن امامی. حقوق مدنی. کتابفروشی اسلامی. چاپ نوزدهم. بهار ۱۳۷۷. ج اول. ص ۱۸۵
۲۲- این شرایط شامل: ۱- (قصد طرفین ورضلی آنها. ۲- اهلیت طرفین. ۳- موضوع معین که مورد معامله باشد. ۴- مشروعیت

جهت معامله) است.

۲۳- بنگرید: ترمینولوژی حقوق. شماره ی ۸۷۳

۲۴- دکتر حمید بهرامی. کلیات عقود

و قراردادها. انتشارات میزان. چاپ اول

۱۳۸۱. ص ۲۱۱

۲۵- دکتر حمید بهرامی صص ۱۱۵ و ۱۱۶ (پاورقی).

۲۶- در فقه بنگرید: الروضه البهیه فی شرح المعه الدمشقیه. کتاب المتاجر و شیخ انصاری. کتاب المکاسب.

۲۷- معتقدین به این نظریه می گویند اساس عقد توسط فضول واصل شکل گرفته است ورضای متاخر صحت و درستی این عقد را کشف می کند.

۲۸- بر اساس این نظر تا اجازه ی مالک

به عقد فضولی ضمیمه نگردد عقد سببیت کامل ندارد و لذا پس از ضمیمه شدن عقد دارای اثر است و تاثیر عقد از زمان اجازه ی مالک است.

۲۹- دکتر حمید بهرامی. همان. ص ۲۱۱

۳۰- دکتر امیر حسین فخاری. جزوه

ی حقوق تجارت (۴). دانشگاه شهید بهشتی. ص ۸۰